

LACOOOPERATIVAAGRÍCOLA, PUNTFINALDEL'AGRICULTURA TERRASSENCA?

Josep Lluís Lorca i Simon

Resum

A mitjan segle XIX la vinya dominava una bona part dels voltants d'una Terrassa coneguda arreu per la seva indústria llanera. Malgrat els estralls provocats per la fil·loxera, aquest cultiu fou prou important per impulsar un grup de terrassencs a construir un celler cooperatiu i fundar, l'any 1920, el Sindicat Agrícola de Terrassa. El Sindicat era la culminació d'un bon nombre d'intents d'associació de la nostra pagesia, per tal de defensar els seus interessos conjuntament.

El Sindicato Agrícola de Tarrasa (1920-1936 i 1939-[1942]), el Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires (1936-1939), l'*Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos* des del 1943 i la Cooperativa Agrícola de Terrassa (des del 1945) són els noms que marquen el pas de la pagesia terrassenca pel convuls segle XX, en el marc d'una ciutat que va ser paradigma de la indústria tèxtil al nostre país.

Abstract

In the mid-nineteenth century, vineyards covered a large part of the area around Terrassa, a town well known for its wool industry. Despite the damage caused by the phylloxera outbreak, the wine industry was important enough for a group of Terrassa residents to build a cooperative cellar and, in 1920, to found the Terrassa Agricultural Syndicate. The Syndicate was the culmination of many attempts by the local farmers to form an association to protect their common interests.

The Terrassa Agricultural Syndicate (1920-1936 and 1939-[1942]), the *Rabassaires* Agricultural Cooperative Syndicate (1936-1939), the *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos* since 1943 and the Terrassa Agricultural Cooperative (since 1945) are the names that mark the passage of Terrassa's farmers through the convulsions of the twentieth century, within the framework of a town that was a paradigm of our country's textile industry.

L'any 2005 l'associació Serveis Terrassencs Sant Isidre, SCCL, com a successora de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, autoritzava la cessió a l'Arxiu Històric de la nostra ciutat del fons documental de la Cooperativa. Aquest petit treball, fruit de la recerca històrica que es va dur a terme per tal de fer la descripció arxivística del fons,¹ vol ser un petit homenatge a la pagesia terrassenca. Sovint bandejada per la historiografia local: «dins dels oblits historiogràfics i patrimonials, el món rural terrassenc ocupa un lloc destacat».²

El paisatge agrícola terrassenc

«Las producciones agrícolas de su término consisten en trigo y otros granos, que no bastan á la mitad del consumo, y alguna hortaliza: las inmediaciones de la villa y colinas estan pobladas de viñedos y olivares, abundando estos últimos en la parte dicha de arriba, hacia la sierra de Bacarisas. Las cosechas de vino y aceite son muy abundantes [...]»³

Era possiblement el paisatge terrassenc del començament del segle XIX. Si avui pugem al mirador de Can Candi, situat just sobre el paisatge restaurat de l'antiga pedrera que hi havia en aquest lloc, i després de l'esforç de pujar-hi mirem cap a la plana terrassenca, podrem observar un paisatge molt diferent del descrit o del que hauria pogut veure el viatger Francisco de Zamora al seu pas per aquestes contrades al final del segle XVIII. Així, ens serà fàcil destriar: els nombrosos polígons industrials que envolten la ciutat, algunes petites parcel·les de bosc aïllades, la presència de les obres d'una nova infraestructura viària als nostres peus... potser inclús, si parem una mica més d'atenció, serem capaços de localitzar algun camp de cultiu aïllat o d'escoltar les queixes d'algun ramat d'ovelles que demana a l'administració el pagament de la compensació econòmica per la feina de netejar els nostres boscos avui del tot improductius. Malgrat tot, si som bons observadors i sabem interpretar amb deteniment el conjunt del paisatge, entès com el producte de l'acció de les forces de la natura i de les activitats dels éssers humans, aviat ullarem la presència de molts elements d'un passat agrícola no gaire llunyà i, com ara veurem, no gens menyspreable. Encara avui, podem entreveure algun tret d'aquell paisatge que dominava la Terrassa encara prou rural del final del segle XIX i començaments del segle XX amb cereals a les terres millors, pròximes a nuclis habitats i masies, regadiu prop de rieres i torrents, oliveres a la part nord i oest de la ciutat –en alguns casos, associades a la vinya– i, a la resta, boscos i molta més vinya, encara que en franc retrocés a partir de l'arribada de la fil·loxera a terres vallesanes.⁴

L'escassa activitat que mostrava la Cooperativa Agrícola de Terrassa a mitjan anys vuitanta del segle passat era la confirmació del final d'una activitat l'agrícola en constant declivi des de feina temps, però que almenys fins a ben entrat el segle XIX havia estat essencial en el dia a dia dels nostres avantpassats i determinava una bona part de l'activitat econòmica de la nostra ciutat. Als segles XVIII i XIX podem parlar d'una agricultura de producció tradicional, sense una especialització concreta i lligada a la proximitat a mercats urbans «condicionats per la demanda provinent d'una població cada cop més deslligada de la producció d'aliments, i per una activitat econòmica dominant en ràpid procés d'especialització: la indústria llanera».⁵ La crisi agrícola del començament del segle XIX i la Guerra del Francès van suposar el desplaçament d'una bona part de la pagesia de les nostres masies cap als nuclis urbans, tot deixant en cultiu només aquelles terres més productives. L'especialització arribaria a mitjan segle XIX amb la implantació massiva de la vinya com a monocultiu, seguint la tendència general de molts altres territoris del nostre país; així, «l'expansió vitícola va ocupar terres de bosc i erm, tradicionalment destinades a la ramaderia».⁶ Serà aquesta expansió vitícola als nostres rodals la que dugué uns quants terrassencs, més endavant ho veurem en parlar dels inicis de la Cooperativa, a la creació del Celler Cooperatiu, nom popular del que aleshores s'anomenava oficialment Sindicat Agrícola de Terrassa.⁷

L'associacionisme pagès a la nostra ciutat

Un breu repàs a la premsa local del final del segle XIX i el començament del segle XX i a algun imprès de l'època pot afegir una mica de llum sobre aquest període prou desconegut de la pagesia terrassenca que precedí la creació del Sindicat. Farem especial esment de les diverses societats agrícoles de la nostra ciutat, que hem pogut localitzar gràcies, bàsicament, a una cronologia sobre l'agricultura terrassenca que em féu a mans en Manel Ros i Calsina.⁸

La Subdelegació Local de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre és present a Terrassa ja des d'abans del 1879⁹ i és la primera entitat que hem pogut localitzar a la premsa. Aviat apareix la Junta Local de la Lliga Catalana de Contribuents Viticultors,¹⁰ sorgida a partir de la dissolució, l'any 1882, de la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya.¹¹ Ja l'any 1890, diversos propietaris agrícoles creen el Centre Agrícola de Terrassa:¹² «Con el título de Centro Agrícola de Tarrasa se crea una Sociedad de propietarios agricultores y cuantos por sus industrias e intereses tienen relación con cualquier ramo de la agricultura.»¹³ És just dos anys després de l'aparició a les rodalies de Terrassa de diversos focus de fil·loxera,¹⁴ malaltia que confirmarà els seus estralls l'any 1891, quan les vinyes s'abandonen de forma massiva a tots els pobles de la comarca.¹⁵ Isidre Torras-Falguera i Riera en serà el president. L'any 1900, durant la Junta General de socis de l'Institut Industrial, es constitueix el Sindicat Agrícola de Terrassa, del qual són nomenats president i secretari, respectivament, Pau Palet de la Quadra i Josep Sala i Alsina;¹⁶ Pau Palet moriria tres anys més tard. El Sindicat abastava els termes de Terrassa, Sant Pere, Viladecavalls, Ullastrell, Castellbisbal i Matadepera. No tenim més notícies de l'associacionisme agrícola terrassenc fins que l'any 1915 la premsa de l'època recull la constitució, el 25 de febrer del 1915, d'un Sindicat Agrícola de Terrassa, que tenia com a president Ramon Solà.¹⁷ No sabem si es tracta del mateix sindicat presidit en el seu dia per Pau Palet de la Quadra. De fet, el diari *La Sembra* fa esment, l'any 1910, dels infructuosos intents de constituir un sindicat de pagesos, alhora que dóna la curiosa notícia de la possible creació d'una indústria del vi, anomenada Vineria del Vallès.¹⁸

Fóra possible que aquell Sindicat Agrícola de Terrassa fundat oficialment l'any 1920 i primer antecedent oficial de la Cooperativa Agrícola de Terrassa fos la continuació natural del que es va fundar inicialment l'any 1900. Així mateix, dins aquest ball de noms d'entitats, cal fer especial esment del Gremi d'Agricultors de Terrassa,¹⁹ ja que fou l'entitat precursora de la festivitat de Sant Isidre, que tanta importància tindria per a la Cooperativa i per a la ciutat en general. En un reglament²⁰ del Gremi d'Agricultors de Terrassa de l'any 1905, sembla que n'era president en Jaume [Purull] i que l'entitat tenia la seu al carrer de la Creu, 18. Una circular²¹ de la Cooperativa Agrícola del 1947 apunta l'any 1917 com a data de creació del Gremi

d'Agricultors, amb seu al carrer Cremat, 15, del qual n'era president en Miquel Sucarrats i que el 21 de maig del 1917 consta que va aprovar el seu reglament.²²

Com s'ha pogut constatar en aquesta breu relació de fets, sovint apareixen a la premsa local notícies confuses sobre les associacions pageses, que, en la majoria de casos, responen a la imprecisió del periodista a l'hora d'esmentar les entitats o uns noms canviant en funció de la legislació vigent. És per això que es fa imprescindible un estudi en profunditat d'aquest període, per tal d'esbrinar quina era la realitat de la pagesia terrassenca d'aquells anys. Ja hem comentat que la legislació tampoc no hi ajudava pas: en serveixen de mostra els Estatuts²³ del 1918 del Gremi d'Agricultors de Terrassa, on s'apunta que el Gremi pot sol·licitar els beneficis de la Llei de Sindicats Agrícoles i, en cas d'obtenir-los, hauria d'afegir la denominació de «sindicat agrícola» al nom de l'entitat.

El celler cooperatiu del Sindicat Agrícola de Terrassa

El Sindicat Agrícola de Terrassa, primera denominació social de la Cooperativa Agrícola, va ser fundat oficialment l'any 1920 per un grup de viticultors, els quals en bona part n'eren propietaris, amb la intenció de construir un celler cooperatiu i, alhora, defensar els seus interessos conjuntament, davant els compradors de vi.

En concret, el 16 de maig del 1920, al saló de sessions de l'Ajuntament de Terrassa, i sota la presidència de l'alcalde, Emili Soler i Anglada, va tenir lloc la constitució d'un celler cooperatiu que s'anomenà Sindicat Agrícola de Terrassa: «El Sr. Alcalde hace uso de la palabra, empezando por justificar su intromisión en el asunto, ya que él no es ni viticultor ni agricultor; [...] Tarrasa, dice, es un pueblo productor y consumidor de vino, y por lo caro que va resultando el cultivo y elaboración del mosto, peligra que esta fuente de riqueza desaparezca absorbida por la industria, que produce mayores beneficios [...]. Se trata, por lo tanto, si es que en principio se aprueba este proyecto, de constituir desde este momento un Sindicato Agrícola del término de Tarrasa, y al mismo tiempo una Bodega Cooperativa [...], que, además de dar facilidades para la adquisición de abonos y elaboración de vino, fomente la agricultura, proporcione crédito a los cooperativistas, favorezca las transacciones [...]»²⁴ La constitució quedà ratificada per les Reials Ordres de 28 de juliol i de 3 d'agost del mateix any. El Sindicat s'acollia així a la Llei de Sindicats Agrícoles de 28 de gener del 1906. Una visita que havia fet una comissió del Sindicat al Camp de Tarragona havia acabat de confirmar els seus propòsits: «Acariciando este pensamiento, concebí la idea de “Bodega Cooperativa”, y en un viaje que hice con otros amigos en los campos de Tarragona, donde esta institución está extendida y bien cuidada, me afirmé en mis propósitos.»²⁵ I aviat el Sindicat presentava el seu projecte al Gremi d'Agricultors, per tal de convidar els seus membres a participar-hi. De fet, ja el 19 d'abril del 1914 s'havia dut a terme, sota la presidència de l'industrial i

polític terrassenc Alfons Sala i Argemí, una reunió de les juntes del Sindicat Agrícola i del Gremi de Pagesos de Terrassa, per tal d'estudiar la unificació de totes dues organitzacions en un sol sindicat.²⁶ La unificació no s'assolirà fins a l'arribada de la República.

Emili Soler i Anglada tenia el càrrec de president honorífic del Sindicat; l'industrial i propietari Josep Sala i Alsina era el president de la secció de viticultura del Sindicat, i la resta de la junta directiva estava composta pels propietaris Antoni Barata i Rocafort, Joan Bosch i Roig, Josep Mauri i Poal, Josep Ribas i Martín, Tomàs Parellada i Ginebreda, Ramon Solà i Viver, Joan Surralles i Oliveras, i pels parcers Domènec Escofet i Rovirosa, Manel Fàbregas i Esteve, Jaume Martí i Trias, Fèlix Torres i Julivert, i Guillem Vidal i Aymerich. L'entitat sol·licità, ja en la seva constitució, un préstec a la Caixa de Terrassa, per tal de fer front a les obres del nou edifici. Pocs dies després de la constitució del Sindicat, el dia 30 de maig del 1920, l'industrial Josep Sala Alsina, com a president del Celler Cooperatiu, sol·licitava a l'Ajuntament de Terrassa llicència d'obres²⁷ per tal de construir l'edifici del celler al carrer de Colom; en signava els plànols l'arquitecte Francesc Falguera. Pocs es podien pensar, en aquells moments, que el número 105 d'aquest carrer es convertiria, especialment després de la nostra Guerra Civil, en la clau de volta del «desenvolupament» agrícola terrassenc, amb la total complicitat de la dictadura franquista. El dia 3 d'agost del 1920, una Reial Ordre del Ministeri d'Hisenda aprovà els Estatuts.

L'1 d'agost del mateix any es reunia l'assemblea de l'entitat, amb l'edifici gairebé acabat.²⁸ La bodega, pensada per a encabir 10.000 hectolitres, acabarà acollint-ne únicament 8.000, per problemes en l'excavació del terreny. Aquell mateix any, la collita ja va ser d'uns 6.000 hectolitres de vi.²⁹

En principi, el Sindicat es constituí únicament amb les seccions de viticultura, adobs i arbitratge, que aviat s'ampliaren amb la secció de batre a màquina, la implantació d'un molí d'oli i el subministrament de pinsos, adobs i llavors. Un molí de pinsos acabarà de complementar aquests primers serveis als associats.

L'any 1923, per tal d'ampliar la capacitat del celler i poder admetre, així, nous socis, s'hi excaven 12 cups més, amb una capacitat de més de tres-centes càrregues cadascun. Alhora, s'imposa als socis el pagament d'una pesseta per càrrega de vi, per tal amortitzar les obres.³⁰ Som al mateix any que es constitueix oficialment el Sindicat Agrícola de Viticultors de Terrassa,³¹ domiciliat provisionalment al carrer Cremat, número 15. En formen la Junta Directiva: Josep Mensa, Gabriel Ollé, Isidre Moragas, Josep Pujol, Joaquim Roig, Climent Colomer, Francesc Cardús, Jaume Martí, Marc Vives i Romà Vergés.

Dins el constant creixement del Sindicat Agrícola de Terrassa, l'any 1926 s'autoritza la compra d'un molí de farines, a la vegada que es constituïa un préstec hipotecari de 200.000 pessetes per tal d'ampliar les instal·lacions de l'entitat.³² El 17

Batre al pati del Celler Cooperatiu, l'any 1925. Autor: desconegut.

Procedència: ACVOCAHT, Fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, R. 1222. Donatiu família Martí.

de març del 1928 es creà dins el Sindicat, sota la presidència d'en Joan Bosch i amb un projecte de reglament propi, la Secció de Socors, la qual permetria auxiliar els socis en cas d'accident o malaltia.³³

Pel que fa a la reglamentació interna del Sindicat,³⁴ l'any 1927 es publicà una nova versió del reglament inicial del 1920, que recollia la modificació de tres articles dels estatuts socials; aquesta revisió l'aprovà el Ministeri d'Hisenda l'any 1923. No apareixerà un nou projecte de reglament fins més enllà del 1934: en aquest cas, es tractarà d'adaptar el funcionament del Sindicat a les noves lleis promulgades per la Generalitat de Catalunya, la Llei de bases de la cooperació i la Llei de sindicats agrícoles, de 17 de febrer i de 30 de març de l'any 1934, respectivament. Podem assenyalar-ne com a punts més remarcables l'organització del treball en col·lectivitat i la creació de la figura dels revisors de comptes, que formaran part dels òrgans de direcció, al costat del consell directiu i de l'assemblea general. Com a curiositat, a l'adreça del carrer de Colom s'hi afegeix com a domicili de l'entitat el carrer d'Estanislau Figueres, número 2, on hi devien tenir algun tipus de local.

Pel que fa a les xifres de producció, entre 1920 i 1938 la mitjana d'entrada de verema al celler va ser de 803,111 kg, amb una graduació del vi, l'any 1938, de 9,7º.³⁵ A començaments dels anys trenta s'inicià un període de crisi, amb la baixada del preu del vi i l'augment dels costos de producció. L'any 1933 el llibre d'actes de l'entitat recull la valoració de la qualitat del vi de la collita de l'any anterior «[...] era

de poc grau i mal constituït»,³⁶ i davant les pèrdues que això podia suposar recomana als socis que retirin el màxim de vi possible per al seu consum familiar.

El primer terç del segle XX Terrassa triplica la seva població i arriba als 47.416 habitants l'any 1936.³⁷ L'increment de població que es produïa a Terrassa es veurà truncat entre els anys 1936-1939, coincidint amb un període que alguns autors han anomenat de *reruralització*, en què alguns ciutadans retornen al camp per buscar-hi la subsistència.³⁸

Del Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires a l'*Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Tarrasa*

L'any 1936 la Junta del Sindicat, sota la presidència de Fèlix Torres, autoritzà l'ingrés de l'entitat al Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires, com a conseqüència d'un decret de la Generalitat de Catalunya en què s'instava a la fusió dels sindicats agrícoles: «[...] en les circumstàncies que es travessa i trobant-se la nostra entitat desemparada, al no formar part de cap federació, s'acordà en junta ingressar a la "Unió de Rabassaires", refrendant-ho a la primera Assemblea».³⁹ Aquell any el Sindicat encara arrossegava deutes del crèdit sol·licitat per a aixecar els edificis socials. Som a l'inici de la Guerra Civil, moment de gran convulsió social en què són assassinats els industrials i propietaris Antoni Barata i Rocafort i Miquel Marcet i Poal; recordem que tots dos havien format part del nucli fundador de l'entitat. És amb el nom esmentat de Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires que trobarem el Sindicat fins a l'any 1939. Amb l'arribada del nou règim, el Sindicat passarà a anomenar-se *Sindicat o Agrícola de Tarrasa*; just un any abans, havia adaptat el seu reglament a la Llei de Cooperatives de l'any 1938. L'octubre del 1940 continua el ball de noms i a les circulars podem veure que s'anomena *Sindicato Agro Pecuario de la Hermandad de Labradores de Tarrasa*.

L'any 1937, en plena Guerra Civil, l'arquitecte J. Baca i Reixach projecta per encàrrec del Sindicat uns nous dipòsits subterranis per emmagatzemar vi.⁴⁰ Just un any després, presenta, també per al Sindicat, un projecte de reforma del local que tenia al carrer de Topete, números 65 i 67.⁴¹ Aquest local, inaugurat l'any 1931, havia estat propietat i anterior seu del Sindicat Agrícola de Viticultors de Terrassa, entitat que s'havia incorporat en el seu moment al Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires. L'any 1945 es traspasà oficialment a la Cooperativa.

Al final de la Guerra Civil els camps que envoltaven la ciutat «eren sotmesos a roboris constants, i s'arribaren a produir enfrontaments violents per aquest motiu».⁴² Era el preludi d'una llarga postguerra en què la població terrassenca, que s'havia incrementat notablement amb les migracions dels anys trenta, passaria per nombroses penalitats, com la fam i l'estraperlo, malgrat l'existència, cal dir-ho, d'un sector primari encara notable. Aquesta demanda de productes agrícoles per part d'un mer-

Edifici del Sindicat Agrícola de Terrassa, l'any 1937. Autor: desconegut. *Procedència: ACVOC/AHT, Fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, R. 1186.*

cat tan important i proper possiblement va afavorir, com veurem més endavant, un ràpid creixement de la Cooperativa.

Malgrat la proximitat en el temps dels tràgics esdeveniments bèl·lics, la vida del Sindicat segueix el seu curs. El 26 de gener de l'any 1939, es nomenà una nova junta gestora de l'entitat, que exercirà les seves funcions fins que els reglaments fins llavors existents no s'adaptin a les disposicions del nou règim. El mateix any es pren la decisió d'eliminar la condició d'aportar raïm al celler per poder-ne ser soci, cosa que permetia la capacitat del celler en aquells moments, d'uns 20.000 hectolitres, i encara les vinyes eren la principal riquesa del municipi. El patrimoni de la Cooperativa estava valorat aleshores en un milió de pessetes.⁴³

La Germandat de Sant Isidre i el Sindicat Agrícola de Terrassa organitzen conjuntament la festivitat de Sant Isidre de l'any 1939. A partir de llavors, el Sindicat prendrà el relleu en l'organització dels nombrosos actes d'aquesta festivitat religiosa, que esdevindrà, ja els primers anys de la postguerra, un important esdeveniment social d'afirmació del règim a la nostra ciutat. Més d'un miler de fotografies⁴⁴ de la festa són testimoni de l'evolució de la societat terrassenca d'aleshores ençà.

Les cròniques⁴⁵ apunten que a la nostra ciutat la festivitat de Sant Isidre es va començar a celebrar de forma continuada a partir d'un ball organitzat l'any 1901 per catorze agricultors al saló Siglo XX, del carrer Cremat. L'any 1903, i per tal de donar continuïtat a l'esmentada festa, es confeccionà una bandera que el Gremi d'Agricultors cedí l'any 1909 a la Germandat de Sant Isidre, una entitat

Festa de Sant Isidre, l'any 1944. Autor: Jaume Altimira.
Procedència: ACVOC/AHT, Fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, R. 243.

d'orientació catòlica dedicada a ajudar els socis agricultors malalts. La Germandat organitzarà,

a partir de llavors i fins a l'any 1939, la festivitat de Sant Isidre: «La festa que celebri aquesta germandat, la faran els socis germans i no germans agricultors d'aquesta ciutat, la seva administració es portarà independent de la germandat [...]»⁴⁶

Fruit de la nova legalitat vigent, s'hi instaurà, ja l'any 1940, un càrrec de control anomenat *jefe de la casa sindical*. Aquest càrrec l'ocuparia Ramon Matalonga, mentre que Agustí Solà i Brujas n'era el nou director. Aquest darrer dirigí l'entitat entre 1940 i 1950, any en què el substituï Josep Mata de la Barata Samaranch. Aquell any l'entitat, tutelada pel nou règim polític, passava a formar part de la *Confederación Nacional Católico Agraria*, a través de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

Com ja hem comentat, la postguerra suposà un període de creixement de l'entitat. Un exemple d'això fou la construcció d'un nou edifici que duplicà en extensió els existents i la renovació progressiva, malgrat les penúries d'aquests anys, d'una bona part de la maquinària, com fou el cas de la del molí d'oli, a mitjan anys quaranta.⁴⁷

Les seccions oficials del Sindicat eren, en aquells moments: viticultura, previsió i socors, adobs, guàrdia rural, llavors i pinsos, molí d'oli, batedora i molí de farines. A partir d'aquestes seccions el Sindicat oferia serveis com ara la protecció i defensa de l'agricultura, amb l'assessorament legal als seus associats; l'elaboració i custò-

dia del vi; el préstec de maquinària per a batre i classificar el cereal; la distribució d'adobs i llavors als socis; assegurances agrícoles, etc.

A més dels serveis ja ressenyats que s'hi oferien, caldrà afegir-hi la difusió d'activitats i d'articles especialitzats, a través d'una circular de periodicitat quinzenal que començà a editar-se l'any 1942 i que des del començament voldrà ser guia de «bona» moral i religió, en consonància amb els valors socials imperants en aquell moment. Una activitat curiosa desenvolupada a l'entitat, i molt lligada al nostre entorn industrial, fou la fabricació d'adobs orgànics a partir de les deixalles de la llana; aquesta activitat ja tenia algun precedent a la nostra ciutat: «[...] a l'hora de proporcionar productes fertilitzants d'origen orgànic. Segons els enginyers del final del segle XIX, als afores dels nuclis urbans de Terrassa i Sabadell “se utiliza [...] los residuos de las fábricas de paños y tejidos de algodón”». ⁴⁸

L'any 1942, el Sindicat apareix a les seves circulars com a *Hermanidad Sindical de Labradores*. El 21 de febrer del 1943 adoptà el nom oficial d'*Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos de Tarrasa*,⁴⁹ però era molt més que un simple canvi de nom: «Referint-nos concretament al model organitzatiu i institucional de les *Hermanidades de Labradores y Ganaderos*, no es pot entendre fora de la lògica de la victòria militar franquista i la imposició ideològica subsegüent, basada en el respecte a la propietat i al manteniment de l'ordre com a objectiu polític i projecte social.»⁵⁰ Amb la nova denominació arribà un nou reglament en què l'entitat ja passava a estar enquadrada dins la *Comunidad Nacional-sindicalista*, quedava estipulada com a festa religiosa oficial el dia de Sant Isidre i es constituïa així oficialment l'*Hermanidad*, sota la presidència, com ja hem dit abans, d'Agustí Solà i Brujas. Un parell de mesos després, el 30 d'abril del 1943, es constitueix l'*Hermanidad Provincial de Labradores y Ganaderos de la Provincia de Barcelona*, de la qual l'*Hermanidad* de Terrassa formaria part.

L'any 1942, possiblement per l'increment dels robatoris a les finques, s'organitzen rondes de vigilància i guàrdies rurals. Pel que fa a la renovació de la maquinària, l'*Hermanidad* compra una nova màquina de batre, un molí d'oli, amb una premsa de 1.000 kg de capacitat, dues batedores, una màquina de segar i un molí triturador de pinso, amb una producció de 1.000 kg de farina per hora. També durant aquests anys s'inicià el repartiment de vi a domicili.

Entre els actius de l'entitat hi consten: l'edifici del celler; l'edifici i la maquinària del molí d'oli; l'edifici de la secció d'adobs i farines; maquinària vinícola i d'altra mena, com ara un molí de farines, una batedora, una classificadora i d'altres. Com ja hem dit abans, s'inicià la construcció d'un nou edifici adossat al de l'*Hermanidad*, el qual, a més de magatzems, disposarà d'una botiga de l'entitat que facilitarà la distribució de productes propis. La construcció, en principi, es volia fer per etapes i amb la col·laboració directa del personal propi de l'*Hermanidad*.

Als anys quaranta del segle passat continua la transformació del paisatge ter-

rassenc: es comencen a abandonar moltes vinyes que tot seguit es transformen en camps de cereals i farratges, i els camps d'oliveres existents encara es mantenen en bon estat. De fet l'any 1944, segons les circulars de l'Hermandad, encara predomi

Camió del Celler Cooperatiu per a repartir el vi, exposat a la festivitat de Sant Isidre de l'any 1944. Autor: Jaume Altimira. *Procedència: ACVOC/AHT, Fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, R. 247.*

naven els minifundis de cultius com la vinya i l'olivera. Algun escrit de l'època insisteix en aquest predomini de la petita propietat i ens comenta que sobre 1.700 hectàrees cultivables hi podria haver uns 1.500 cultivadors directes.⁵² Una bona part d'aquests agricultors eren productors al servei de la indústria tèxtil, «que ocupan sus ocios y horas extraordinarias en sacar de sus parcelas un alivio necesario para su subsistencia».⁵³ D'altra banda, les dades que declaren els agricultors l'any 1943 a l'Ajuntament⁵⁴ redueixen la superfície cultivada al terme a 573,40 hectàrees (blat: 205,17 hectàrees; ordi: 204,83 hectàrees; civada: 121,73 hectàrees; cigrons: 13,93 hectàrees; faves: 14,31 hectàrees; veces: 13,43 hectàrees). Pel que fa al bestiar, aquesta mateixa estadística testimonia la presència de 577 vaques, 924 ovelles, 894 cabres, 532 porcs, 7.287 aus, 190 cavalls, 135 mules i 51 ases. Les xifres publicades sovint mostren contradiccions, que precisarien en tot cas ser contrastades amb altres fonts. Una mica més fiables poden ser les dades de l'amillament de la riquesa rústica del terme de Terrassa de l'any 1945 publicades en una circular⁵⁵ de l'entitat d'aquell mateix any: la superfície total del terme era de 7.465 hectàrees i aquesta es distribuïa de la manera següent: 140,70 hectàrees de regadiu, 2.419 hectàrees de secà

i 3.924,30 hectàrees de muntanya. La resta corresponia a l'espai d'influència de la ciutat, amb 398 hectàrees ja edificades i 582 hectàrees de zona d'eixample.

Aquell mateix any 1945, vells i nous socis discuteixen sobre la forma de liquidar les collites de vi, es transforma l'antic molí d'oli amb nova maquinària –que, segons sembla, passa a ser el millor de la demarcació provincial i a l'octubre d'aquell mateix any es van dur a terme eleccions sindicals, sempre sota les directrius del nou règim.

La Cooperativa Agrícola de Tarrasa

D'una manera precipitada, i per tal d'adaptar-se a la legalitat vigent, el 15 d'abril del 1945 els socis del Cellar Cooperatiu de Terrassa,⁵⁶ reunits en assemblea, decideixen constituir la *Cooperativa Agrícola de Tarrasa*, «tomando por base los elementos de producción, inmuebles, activo y pasivo del antiguo Sindicato Agrícola de Tarrasa y del antiguo Gremio o Sindicato Agrícola de Viticultores de Tarrasa».⁵⁷ La Cooperativa era el fruit de l'adaptació a la nova Llei de cooperatives de 2 gener del 1942 i no va suposar, en tot cas, la desaparició de l'*Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos de Tarrasa*. La mateixa assemblea atorgà als que havien estat socis de la Secció de Viticultura del Cellar Cooperatiu entre 1920 i 1945 una compensació de 666.182 pessetes, en concepte de repartiment dels excessos de producció o capital retintut de la secció. Tanmateix, fan una emissió de títols de deute que s'anirà compensant al llarg dels anys, segons les possibilitats de la Cooperativa.

El 21 de novembre del 1946 s'aproven oficialment els Estatuts⁵⁸ de la *Cooperativa Agrícola de Tarrasa* i s'inscriu al *Registro Oficial de Cooperativas*. Els nous estatuts substitueixen els fins llavors vigents de l'any 1920, donen igualtat de drets a tots els socis i permeten inscriure a nom de la Cooperativa l'edifici del carrer de Topete, que fou propietat del Gremi d'Agricultors de Terrassa. Des d'aleshores, ja podem parlar de la separació de dret –que no de fet– de l'entitat en dues: *Hermanidad* i Cooperativa; hi haurà dues juntes, però un sol president. El pressupost de l'*Hermanidad* l'anirà sufragant la Cooperativa i pràcticament tots els socis de l'*Hermanidad* ho seran de la Cooperativa. L'*Hermanidad* s'encarregarà de seccions com ara la guàrdia rural, actes de conciliació, festa de Sant Isidre, excursions, consultori legal, subministrament de llavors... i la Cooperativa es farà càrrec dels elements de producció i transformació agrícola, entre els quals hi trobem el nucli conductor de la nostra història: el celler.

Malgrat les dificultats de la postguerra, paleses en els problemes de subministrament de productes bàsics com l'oli i el pa, que afectaven seriosament la població,⁵⁹ la Cooperativa seguia un lent però continu procés de modernització: l'any 1946 s'implantà l'extracció de l'oli de sansa; vers el 1947, l'Estat els adjudicà un tractor i, dos anys més tard, inauguraran la primera botiga al carrer de Colom. La

botiga, d'estil rural, era obra de l'arquitecte J. Baca i Reixach i del decorador J. Pericot.⁶⁰ Era, en definitiva, un moment de creixement i expansió de l'entitat, que havia qua-duplicat la capacitat dels seus locals, situats al número 105 del carrer de Colom.

Botiga de la Cooperativa Agrícola al carrer de Colom. Inaugurada el 15 de maig del 1949. Autor: Jaume Altimira. *Procedència: ACVOC/AHT, Fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, R. 1291.*

El final de la Guerra Civil fa que els conflictes entre agricultura i indústria tornin a sovintejar. N'és un exemple la defensa que dels interessos dels agricultors –i, en aquest cas, també l'Ajuntament–, va fer la Cooperativa, amb l'oposició al fet que la firma Pich Aguilera, SA, s'emportés una bona part de l'aigua de regadiu dels horts de Vallparadís. El conflicte es va resoldre l'any 1949, favorablement per als agricultors, que van veure respectats els drets preexistents.⁶¹

L'any 1948 la Cooperativa ja tenia 1.500 associats i cada vegada els oferia més serveis: cereals, treballs de camp, vins, molinaria (dos molins de pinso), olis, llavors i pinsos, adobs, guàrdia rural, laboratori (de vins i olis), propaganda, secretariat social (redacció de documents particulars), tribunal jurat i representació social (representació a l'Ajuntament de Terrassa i a Ràdio Terrassa). El constant creixement de la Cooperativa no pot, però, amagar la realitat del camp terrassenc, amb un continuat declivi de l'activitat. Serveix de mostra la dada que, dels 1.500 associats que tenia la Cooperativa, només 390 eren cultivadors dedicats exclusivament a l'agricultura; la resta eren obrers de la indústria que treballaven al camp, generalment amb menys de

mitja hectàrea de conreu.⁶²

Aquest mateix any 1948, la Cooperativa demana al Ministeri d'Agricultura l'autorització per instal·lar un molí fariner i un forn. El permís li és denegat, alhora que a l'altra banda mateix del carrer de Colom s'autoritzava la instal·lació d'una farinera que podia arribar a produir fins a 40.000 kg de farina.

Pel que fa a la legislació del treball agrícola, el 6 d'agost del 1949 surt publicat al *Boletín Oficial de la Provincia* el Reglament de Treball Agrícola per a la *provincia* de Barcelona, amb les ordenances que regulen les activitats agrícoles al seu àmbit territorial.

A la Cooperativa, a més de l'organització de la festa de Sant Isidre, també hi havia temps, especialment als anys cinquanta, per a organitzar d'altres activitats lúdiques, que es beneficiaven d'una nodrida participació dels socis: assistència a fires agrícoles i ramaderes –entre les quals destaquen les de Granollers i Valls–, excursions per als associats, l'organització d'un concurs de poda d'oliveres, l'any 1959, i, ja als anys trenta, la Festa del Batre.

El 15 de maig del 1949 la Cooperativa inaugura, com ja hem dit abans, una botiga a la seu del carrer de Colom, adreçada a millorar l'atenció als socis de l'entitat. No serà fins al 7 de febrer del 1956, una data important –encara que, com veurem més endavant, no donés el fruit esperat–, que es constituí oficialment una nova entitat lligada a la Cooperativa: la *Cooperativa de Consumo San Isidro Labrador*,⁶³ autoritzada per Ordre ministerial de 19 de setembre de 1955. La nova cooperativa naixia amb la intenció de donar suport, a través de la figura d'una cooperativa de consum, a l'activitat comercial de la Cooperativa. Es tractava, en definitiva, d'ampliar la clientela i alhora comercialitzar directament els productes propis. Cal assenyalar que, just un any abans, la Cooperativa Agrícola presentava números vermells per primer cop en la seva història.

La Cooperativa es va trobar davant una conjuntura propícia per a acostar-se al món del comerç; cal recordar que als anys cinquanta i seixanta el creixement de la població és espectacular, amb una immigració bàsicament andalusa que anava habitant la perifèria de la ciutat, i alhora era un moment de davallada de l'activitat de la Cooperativa, per la forta urbanització de terrenys fins llavors agrícoles, factor que afavoria encara més la marxa de molts agricultors cap a la indústria. La creació de la Cooperativa de Consum coincideix també amb una constant davallada de la producció de vi i, subsegüentment, dels ingressos. Així, la producció, que havia arribat als 1.200.000 kg, cau fins als 200.000 kg l'any 1958.⁶⁴ La Cooperativa Agrícola cedí a la Cooperativa de Consum la botiga que tenia al carrer de Colom. El seu primer president fou en Francesc Puig i Casas, secretari de la Cooperativa Agrícola i ànima de l'entitat, com es pot comprovar a través dels nombrosos escrits sorgits de la seva ploma i publicats a les circulars. Dos anys després, l'any 1958, obrien dues

botigues més, una al Grup d'Habitatges Sindicals de Sant Llorenç i l'altra al Grup d'Habitatges Sindicals de Montserrat. Aviat, però, ja l'any 1961, comença a haver-hi pèrdues a alguna de les botigues, pèrdues que s'accentuaran els anys següents malgrat el recolzament econòmic de la Cooperativa Agrícola. Tanmateix, aquest mateix any la Cooperativa de Consum lloga a la Cooperativa Agrícola el local del carrer de Topete, amb la intenció d'obrir-hi a llarg termini una botiga. L'any 1967, davant les dificultats, se separen de manera definitiva les activitats de la Cooperativa Agrícola i les de la Cooperativa de Consum, i just un any després, el 1968, es traspassen les botigues de Montserrat i de Sant Llorenç; restà tan sols oberta la botiga del carrer de Colom.

Malgrat les circumstàncies desfavorables d'aquests anys per a l'agricultura terrassenca –ja que, entre els anys cinquanta i seixanta del segle passat, el sector primari passarà a ser del tot residual, si el comparem amb la resta de sectors–, l'activitat a la Cooperativa Agrícola encara és ben viva i amb nombroses finques en explotació. Així, l'any 1957, davant els constants robatoris a propietats dels socis, la Cooperativa assumeix plenament les funcions de policia rural, alhora que decideix fer un reglament específic. Aquest mateix any, el Sindicat Vitícola Comarcal de Martorell i la Unió Catalana d'Avicultors de Barcelona atorguen a la Cooperativa la distribució en exclusiva dels seus productes. L'any 1961 s'inaugurà un molí d'oli i es constituí una secció autònoma dins l'*Hermanidad*, anomenada Grup Forestal.⁶⁵ Aquesta secció estava formada pels propietaris de boscos del terme i tenia com a finalitat la prevenció i l'extinció d'incendis.

Dels anys que segueixen, la documentació que hem pogut consultar ens proporciona molt poca informació. Sabem que les riuades del 1962 al Vallès van produir moltes destrosses a la ja maltractada agricultura del terme. Les pèrdues, entre collites arrasades, animals morts, edificis malmesos i afectacions a les zones forestals, van ascendir a 15.207.467 pessetes.⁶⁶ El Ministeri d'Agricultura, a través de l'*Instituto Nacional de Colonización*, sembla que atorgà ajudes als agricultors i participà en la restitució de les terres afectades. Encara aquells anys, la Cooperativa continuava mirant endavant, amb noves propostes de futur: colonitzar 100 hectàrees de nous regadius a la cota superior del marge dret de la riera del Palau, a la sortida de Terrassa cap a les Fonts; colonitzar 100 hectàrees de nous regadius a la cota superior del marge esquerre de la riera de les Arenes, des de la carretera de Montcada fins a la carretera de Rubí; repoblar forestalment 80 hectàrees d'erm a les Martines, etc.⁶⁷

La realitat econòmica i social de l'entitat era una altra i el balanç econòmic de l'any 1964 així ho deixa palès: «[...] los resultados son muy pobres, pues quedan en 41.954,97 ptas., sin haber hecho este año amortización ninguna de maquinaria. La baja de la agricultura ciudadana es enorme, a causa de las grandes urbanizaciones, y de la venta de grandes fincas alrededor del casco urbano, que se van a destinar a

plantas industriales, a nuevas urbanizaciones municipales y a terrenos residenciales. La disminución de los cultivos llega casi al 80% de los terrenos cultivados hace 20 años y ello repercute en la vida de la Cooperativa en forma ya alarmante, por lo que procede estudiar urgentemente si han de conservarse las instalaciones cooperativas.»⁶⁸ Per confirmar aquests mals auguris, trobem la dada de treballadors terrassencs afiliats a la Mutualitat Agrària, que l'any 1965 era tan sols de 427 persones, de les quals una bona part ja no estaven en actiu.⁶⁹

Poc sabem dels anys següents: l'última circular que hem pogut consultar és de l'any 1965 i, a part d'un eslògan que s'avindria molt bé als nostres dies («Los bosques son el termómetro del bienestar público y de la riqueza de un pueblo»), poques pistes més ens dóna sobre el futur de la Cooperativa; 1965 fou l'any que hi entrà de president Miquel Carbonell i Marcet, i en què es decideix confeccionar una nova bandera per a la festa de Sant Isidre, que substituís la del 1903.⁷⁰ També va ser un any de vi excel·lent, amb una graduació que arribà als 12°. A les acaballes dels anys seixanta, es necessitava alguna solució imaginativa per sortir de la crisi; una de curiosa fou l'oferta de la Cooperativa de 1.500 m² de les seves instal·lacions per tal d'instal·lar-hi un mercat a l'engròs de fruites i verdures.⁷¹

Les paraules que presentaven un balanç clarament negatiu com el de l'any 1964 podien ser premonitòries del que havia de passar en un futur a l'entitat. A començaments dels anys setanta, la Cooperativa Agrícola sol·licità autorització municipal per promoure la construcció d'habitatges; d'aquests anys consten tres llicències d'obres al seu nom. L'any 1972 la Cooperativa sol·licità llicència⁷² a l'Ajuntament de Terrassa per tal de fer, al carrer de Colom, número 101, un edifici amb oficines per a la Cooperativa a la planta baixa i habitatges per als associats just a sobre. Els anys 1973 i 1975 la Cooperativa promou, també al carrer de Colom i en terrenys de la seva propietat, 38 i 20 habitatges, respectivament, a més de locals comercials.⁷³

El Reial Decret 1336/1977, de 2 de juny creà la figura de les cambres agràries a tot el territori estatal. Des d'aleshores, la Cooperativa Agrícola utilitzarà, en convivència amb el seu nom anterior, i bàsicament en les relacions amb l'Administració, el nom de *Cámara Agraria de Terrasa*. Fruit d'aquesta nova legislació, el 20 de setembre del 1979 s'aproven uns nous estatuts.

Pel que fa a la figura de les cambres agràries, després dels traspassos de competències en matèria d'agricultura entre l'Administració central de l'Estat i la Generalitat apareix al DOGC la Llei 17/1993 del Parlament de Catalunya, de 28 de desembre, de les cambres agràries, que determinarà la dissolució definitiva de les cambres agràries locals. A partir de llavors, només funcionaran a Catalunya quatre cambres, d'àmbit provincial.

Amb la collita de l'any 1978 finalitzà definitivament l'activitat vitivinícola a la Cooperativa. Nogensmenys, la Cooperativa va continuar al cens de la *Unión de Bodegas Cooperativas* fins l'any 1983.⁷⁴ El llibre d'actes de la Cooperativa de Consum finalitza

també aquest any 1983 i encara hi consta, en un darrer apunt, que s'amortitzen deutes d'anys anteriors. Aquest llibre marca cronològicament el final de la documentació de la Cooperativa Agrícola dipositada a l'Arxiu Històric de Terrassa.

L'any 1995 es creà la cooperativa Serveis Terrassencs Sant Isidre, SCCL, entitat successora de la Cooperativa Agrícola de Terrassa, la qual encara manté el domicili social al carrer de Colom. Aquesta societat serà l'encarregada d'administrar el patrimoni heretat de la Cooperativa, amb l'objectiu de «la prestació –sense ànim de lucre– de subministraments i serveis i l'execució d'operacions encaminades al millorament econòmic i tècnic de les activitats professionals de llurs socis [...], com també l'assessorament, l'assistència econòmica i el foment de la labor de les institucions i entitats benèfiques de la ciutat de Terrassa».⁷⁵

Enrere queda un passat agrícola llarg i lluït, d'una entitat d'antuvi plenament implicada en la societat d'una ciutat que és paradigma de la industrialització al nostre país. Amb ella, i després d'un llarg declivi, desapareix una activitat avui del tot residual al nostre terme municipal, però que ha estat cabdal per a conformar la nostra realitat actual.

Bibliografia

ARISÓ I CAMPÀ, À. *La transformació del paisatge terrassenc*. Terrassa: Junta de la Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, 1982.

BERENQUER, F.; COMA, J. «L'evolució del poblament». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987.

CALVET I PUIG, J. «Conseqüències econòmiques de la Guerra Civil a Terrassa»: *Terme 1*, Terrassa, 1986.

Diccionario geográfico universal, vol. 9. Barcelona: Imprenta de José Torner, 1833.

FIGUERAS, P.; TAPIOLAS, J. *Terrassa 1901-1919*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1990.

MARCET I GISBERT, X. «Revolució i rereguarda». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987.

ORTIZ HERAS, M. *Las Hermandades de Labradores en el franquismo. Albacete 1943-1977*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses, 1992.

RAGON, B. *Una cosa cada dia*. Terrassa: Impr. Joan Morral, [195-].

ROCA FABREGAT, P. «Agricultura i creixement urbà a la zona de Terrassa. 1750-1850»: *Terme 6*, 1991.

ROCA I FABREGAT, P. «Les masies terrassenques». Dins: *Les Masies de Terrassa*. Terrassa: Museu de Terrassa, 1997.

ROCA I FABREGAT, P. «Quins conreus hi havia als voltants de Terrassa al final del segle XIX?»: *Terme 17*, 2002.

TAPIOLAS, J.; PEREGRINA, N. *Terrassa 1877-1900*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1996.

TESTART I GURI, A. «La Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Figueres (1943-1977)»: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 36, Figueres, 2003.

Notes

- 1 A l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental i Arxiu Històric de Terrassa (d'ara endavant, ACVOC/AHT), hi ha un inventari de consulta del fons documental de la Cooperativa Agrícola fet amb la Norma de Descripció Arxivística de Catalunya.
- 2 ROCA I FABREGAT, P. «Les masies terrassenques». Dins: *Les Masies de Terrassa*. Terrassa: Museu de Terrassa, 1997, p. 15.
- 3 *Diccionario geográfico universal*, vol. 9. Barcelona: Imprenta de José Torner, 1833, p. 538.
- 4 Breu reconstrucció del paisatge terrassenc feta a partir del treball següent: ROCA I FABREGAT, P. «Quins conreus hi havia als voltants de Terrassa al final del segle XIX?»: *Terme* 17, 2002, p. 56-57. L'autor hi utilitza com a font principal una sèrie d'articles del geòleg terrassenc Domènec Palet i Barba.
- 5 ROCA FABREGAT, P. «Agricultura i creixement urbà a la zona de Terrassa. 1750-1850»: *Terme* 6, 1991, p. 49.
- 6 ROCA FABREGAT, P. *Op. cit.*, p. 49.
- 7 La denominació oficial de l'entitat fins a l'inici de la Guerra Civil fou la de Sindicat Agrícola de Terrassa; el nom de *Cooperativa Agrícola de Tarrasa* [i no pas *Cooperativa Agrícola de Terrasa*] no arribarà fins a l'any 1945. Seguint criteris arxivístics, es va escollir aquest darrer nom per a anomenar el fons documental, un criteri que s'ha respectat al llarg del treball quan es parla del conjunt de l'entitat.
- 8 Vull agrair a Manel Ros i Calsina, membre de la Junta de la cooperativa Serveis Terrassencs Sant Isidre, SCCL, la cessió d'aquest recull cronològic, titulat «Cronologia de l'agricultura terrassenca. Segles XIX i XX», inèdit i elaborat per ell mateix.
- 9 «El 20 d'abril de 1879, al saló de l'Ajuntament, es reuneixen nombrosos propietaris rurals del districte de Terrassa, per tractar de reorganitzar la subdelegació local de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, i establir entre els seus socis relacions d'interès mutu.» (TAPIOLAS, J.; PEREGRINA, N. *Terrassa 1877-1900*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1996, p. 28).
- 10 *Revista Tarrasense*, 97, 9 de desembre de 1883, p. 3. El 18 de novembre de 1883, Domènec Cardús, Jaume Figueres, Josep Bragulat, Francesc Oliveras i Tomàs Carreras són reelegits com a membres de la Junta Local de la Lliga Catalana de Contribuents Viticultors.
- 11 *Revista Tarrasense*, 84, 22 d'octubre de 1882, p. 7. En una carta publicada al periòdic i adreçada als rabassaires, amb data de 12 octubre de 1882, se'ls comunica que, a causa de la dissolució de la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya, aquesta es reorganitza amb el nom de Lliga Catalana de Contribuents Viticultors.
- 12 *Revista Tarrasense*, 20, 9 de març de 1890, p. 4.
- 13 ACVOC/AHT. Ajuntament de Terrassa, Governació, Reglament del Centre Agrícola de Terrassa, 12 de febrer de 1890, c. 70.
- 14 *Revista Tarrasense*, 44, 31 de maig de 1888, p. 4: l'Estació Ampelogràfica de Terrassa descobreix un focus de fil-loxera al mas Parellada, del terme municipal de Sant Pere. *Boletín Oficial de la Cámara de Comercio de Tarrasa*, 22, 20 de maig de 1888, p. 4: menciona un focus a la finca d'Isidre Torres-

- Falguera, a escassament dos quilòmetres de la ciutat.
- 15 *El Tarrasense*, 127, 2 d'agost de 1891, p. 1. Aquesta publicació es fa ressò de l'arribada de la fil·loxera a les vinyes de la comarca, les quals abans ja havien estat atacades per la plaga del mildiu. Els agricultors de pobles com ara Ullastrell, Viladecavalls, Rellinars, etc., es veuen obligats a buscar feina a la nostra ciutat.
  - 16 TAPIOLAS, J.; PEREGRINA, N. *Op. cit.*, p. 267. La reunió té lloc el dia 28 d'octubre.
  - 17 ROS I CALSINA, M. *Op. cit.*, 25 de febrer de 1915.
  - 18 *La Sembra*, 414, 25 de febrer de 1910, p. 7. Així recull el setmanari aquests intents de constituir un sindicat: «A Terrassa fa anys que s'en parla de constituir un Sindicat de Pagesos, havent fet treballs al efecte el malaguanyat agricultor D. Pau Palet de la Cuadra que no tingué la sort de veurer fructificar.»
  - 19 El 15 de maig de 1909, el Gremi d'Agricultors de la Casa del Poble cedeix la bandera a la Germanat de Sant Isidre (ROS I CALSINA, M. *Op. cit.*).
  - 20 *Reglamento del Gremio de Agricultores de Tarrasa*. Terrassa: Impr. Lit. de Ramon Estany, 1905.
  - 21 *Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos*, circular núm. 54, 8 de febrer de 1947, p. 256. El text al qual es fa referència és part del capítol I dels estatuts de la *Cooperativa Agrícola de Tarrasa*, aprovats el 21 de novembre de 1946.
  - 22 En un full on es recullen les juntes directives de diferents associacions de la ciutat hi consta la data de 21 d'abril de 1918. (ACVOC/AHT). Ajuntament de Terrassa, Governació, Associacions, 72.
  - 23 *Estatutos del Gremio de Agricultores de Tarrasa*. Terrassa: Imp. I. Riera, 1918.
  - 24 ACVOC/AHT. *Cooperativa Agrícola de Terrassa*, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 16 de maig de 1920, 1/1.
  - 25 *Ibidem*, 1/1.
  - 26 FIGUERAS, P; TAPIOLAS, J. *Terrassa 1901-1919*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1990, p. 231. També la publicació *Egana*, 414, 4 de novembre de 1900, p. 3, recull l'acte: «El domingo ultimo quedó definitivamente constituido el Sindicato Agrícola de Tarrasa y su Comarca, habiéndose nombrado los individuos de algunos pueblos, que han de formar parte de la Cámara Sindical, y los que componen la Junta Central Directiva.»
  - 27 ACVOC/AHT. Ajuntament de Terrassa, Llicències d'obres particulars, exp. 150/1920.
  - 28 Baltasar Ragon diu que les obres finalitzaren l'any 1921. «25 maig de 1920.- En aquesta data va començar-se a construir l'edifici que avui és el Casal dels Agricultors terrassencs, en el carrer de Colom. Aquest edifici va estar a disposició dels seus socis completament acabat el dia 5 de febrer de l'any següent.» (RAGON, B. *Una cosa cada dia*. Terrassa: Imp. Joan Morral, [195-], p. 60).
  - 29 ACVOC/AHT. *Cooperativa Agrícola de Terrassa*, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 1 d'agost de 1920, p. 10, 1/1.
  - 30 ACVOC/AHT. *Cooperativa Agrícola de Terrassa*, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 28 d'octubre de 1923, 1/1.
  - 31 ACVOC/AHT. Ajuntament de Terrassa, Governació, *Reglamento del Sindicato Agrícola. Denominado Sindicato Agrícola de Viticultores de Tarrasa*, 1923, 72.
  - 32 ACVOC/AHT. *Cooperativa Agrícola de Terrassa*, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 26 de desembre de 1926, 1/1.
  - 33 ACVOC/AHT. *Cooperativa Agrícola de Terrassa*, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa,

- 17 de març de 1928, 1/1.
- 34 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Reglaments (fotocòpia), 1920-1934, c. 37/8 a 37/11.
- 35 *Sindicato Agro Pecuario «Hermandad de Labradores de Tarrasa»*, circular núm. 3, 1 d'octubre de 1940.
- 36 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 15 de gener de 1933, 1/1.
- 37 BERENGUER, F.; COMA, J. «L'evolució del poblament». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 59.
- 38 CALVET I PUIG, J. «Conseqüències econòmiques de la Guerra Civil a Terrassa»: *Terme 1*, Terrassa, 1986, p. 77.
- 39 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Llibre d'actes del Sindicat Agrícola de Terrassa, 13 de setembre de 1936, 1/1.
- 40 ACVOC/AHT. Joan Baca i Reixach, 9/4, exp. 157.
- 41 *Ibidem*.
- 42 MARCET I GISBERT, X. «Revolució i rereguarda». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 413.
- 43 *Sindicato Agrícola de Tarrasa*, circular núm. 1, juny de 1939.
- 44 Concretament, 1.160 fotografies es troben dipositades dins el fons de la Cooperativa Agrícola de Terrassa.
- 45 *Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos*, circular núm. 20, 15 d'abril de 1943.
- 46 ACVOC/AHT. Governació, Associacions, Comunicat de la Junta de la Germandat Agrícola de Terrassa, 29 nov. 1936, 69.
- 47 *Hermandad Sindical de Labradores*, circular núm. 20, 1 de maig de 1943.
- 48 ROCA I FABREGAT, PERE. «Quins conreus hi havia als voltants de Terrassa al final del segle XIX?»: *Terme 17*, Terrassa, 2002, p. 56.
- 49 *Hermandad Sindical de Labradores*, circular núm. 16, 15 de febrer de 1943. En aquesta circular es fa difusió del nou reglament de l'*Hermandad*, que serà aprovat en reunió general el dia 21 de febrer de 1943.
- 50 TESTART I GURI, A. «L'*Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos* de Figueres (1943-1977)»: *AIEE 36*, Figueres, 2003, p. 183.
- 52 PUIG I CASAS, F. «La Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos»: *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio e Industria de Tarrasa 44*, maig de 1944.
- 53 *Ibidem*.
- 54 *Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 23, 21 de juny de 1943.
- 55 *Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 46, 12 de març de 1945.
- 56 També anomenat Secció de Vinicultura de l'antic Sindicat Agrícola de Terrassa.
- 57 *Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 48, 25 d'abril de 1945.
- 58 *Boletín Oficial del Estado*, 348, 14 de desembre de 1946. S'hi publica l'Ordre ministerial de 30 d'octubre de 1946 per la qual s'aproven els Estatuts de la nova entitat.
- 59 MARCET I GISBERT, X. «Revolució i rereguarda». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 435.
- 60 ACVOC/AHT. Joan Baca i Reixach, 20/7, exp. 267.

- 61 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 62 i 67, 25 d'agost de 1948 i 8 setembre de 1949.
- 62 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 63, 25 d'octubre de 1948.
- 63 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Llibre d'actes de la *Cooperativa de Consumo San Isidro Labrador*, 7 de febrer de 1956, 1/6.
- 64 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 92, 31 de març de 1958.
- 65 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 107, 15 de desembre de 1961.
- 66 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 111, 20 de març de 1963.
- 67 *Ibidem*.
- 68 *Hermanidad Sindical de Labradores y Ganaderos*, 115, 20 de març de 1965.
- 69 *Ibidem*.
- 70 *Ibidem*. Malgrat el que s'afirma a la circular, d'altres fonts parlen de la renovació de la bandera ja l'any 1965: «15-5-1965. Nova bandera de Sant Isidre per renovar la de l'any 1902» (ROS I CALSINA, M. *Op. cit.*).
- 71 ACVOC/AHT, Correspondència, c. 1968, 3/2.
- 72 ACVOC/AHT, Ajuntament de Terrassa, Llicències d'obres particulars, OM 332/1972.
- 73 ACVOC/AHT, Ajuntament de Terrassa, Llicències d'obres particulars, OM 959/1973 i OM 1.105/1975.
- 74 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Circulars de la Junta Nacional de Cooperatives Vitivinícoles, 1983, 3/4.
- 75 ACVOC/AHT. Cooperativa Agrícola de Terrassa, Estatuts de Serveis Terrassencs Sant Isidre, SCCL, 4/7.

